

СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМФОРТНОСТІ

STUDENTS' ATTITUDE TOWARDS DISTANCE LEARNING AS AN INDICATOR OF ITS PSYCHOLOGICAL COMFORT

У статті презентовано результати теоретико-експериментального дослідження ставлення студентів до дистанційного навчання в контексті забезпечення його психологічної комфортності. Проаналізовано сучасні підходи до розуміння феномену ставлення особистості як інтегрального системного утворення, яке спрямовує і визначає діяльність та поведінку. Теоретичний аналіз проблеми дозволив виокремити психологічні особливості та умови забезпечення ефективності дистанційного навчання. Закцентовано увагу на тому, що однією з вимог до організації дистанційного навчання є забезпечення психологічної комфортності освітнього середовища.

Метою дослідження було з'ясування особливостей ставлення студентів до дистанційного навчання як показника забезпечення його психологічної комфортності та умови підвищення ефективності дистанційного навчання.

В ході емпіричного дослідження використовувалися методи опитування, спостереження, контент-аналізу для аналізу висловлювань респондентів. На основі теоретичного аналізу психологічних особливостей дистанційного навчання було виділено одиниці аналізу (якісні та кількісні). Встановлено, що змістові особливості ставлення, виявляються з різними показниками частотності згадувань окремих категорій (тем) аналізу. Виявлено амбівалентне ставлення студентів до дистанційного навчання. Результати експериментального дослідження підтвердили, що найвищу частоту прояву за всією вибіркою мають такі підкатегорії: Інтернет-зв'язок, живе спілкування та взаємодія, побутовий комфорт, тілесний комфорт, психологічна безпека та організація та характеристики часу, які водночас є віддзеркаленням умов, що визначають успішну учинєву діяльність студентів при використанні технологій дистанційного навчання та його психологічну комфортність.

Результати нашого дослідження доводять, що змістові характеристики ставлення студентів до дистанційного навчання можуть враховуватися при проектуванні освітнього віртуального середовища у закладі вищої освіти.

Ключові слова: дистанційне навчання, учинєва діяльність, ставлення, психо-

логічна комфортність навчання, контент-аналіз.

The paper presents the results of theoretical and experimental study of students' attitude towards distance learning in the context of ensuring its psychological comfort. Modern approaches to understanding the phenomenon of personality attitude as an integral systemic formation that directs and determines activities and behavior have been analyzed. Theoretical analysis of the problem allowed to identify the psychological features and conditions for ensuring the effectiveness of distance learning. Emphasis has been placed on the fact that one of the requirements for the organization of distance learning is to ensure the psychological comfort of the educational environment and the components of the concept of psychological comfort have been considered.

The aim of the study was to clarify the characteristics of students' attitudes to distance learning as an indicator of its psychological comfort and the conditions for improving the effectiveness of distance learning.

In the process of the empirical study, methods of survey, observation, content analysis were used to analyze the statements of respondents. Basing on the theoretical analysis of the psychological features of distance learning, units of analysis (qualitative and quantitative) have been identified. It is established that the semantic features of the attitude as an emotional and volitional attitude are manifested in the different frequency of reflection of certain categories (topics) of the analysis. The ambivalent attitude of students to distance learning has been revealed. The results of the experimental study have confirmed that the following subcategories have the highest frequency of the whole sample: Internet, live communication and interaction, home comfort, physical comfort, psychological security and organization and characteristics of time; these subcategories also reflect the conditions that determine successful students' activity in the use of distance learning and its psychological comfort.

The results of our study prove that the semantic characteristics of students' attitudes to distance learning can be taken into account when designing an educational virtual environment in a higher education institution.

Key words: distance learning, learning activity, attitude, psychological comfort of learning, content analysis.

УДК 159.923.2:378
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.10>

Савицька О.В.

к. психол. н.,
доцент кафедри психології освіти
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

Постановка проблеми. Професійно-особистісний розвиток майбутнього фахівця у закладі вищої освіти відбувається шляхом включення його у взаємодію в системах «викладач-студент», «студент-студент», «студент-фахівець» тощо. Оволодіння знаннями, операційно-дієвою, професійно-технологічною складовими, формування компонентів профе-

сійної свідомості та професійно важливих якостей особистості передбачає цілеспрямоване проектування освітньо-професійного середовища закладу вищої освіти. Одним з його елементів є віртуальне навчальне середовище, яке сьогодні стало невід'ємною складовою освіти.

Попри низку досліджень, які здійсненні в українській та зарубіжній психологічній

науці, проблеми реалізації розвивального та навчального впливу в умовах дистанційного навчання, визначення психологічних вимог до його організації та вивчення ставлення студента до дистанційного навчання залишаються актуальним і недостатньо розробленими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній психологічній науці феномен ставлення найчастіше розглядається як інтегральне системне утворення, яке визначає діяльність та поведінку [5]. Завжди, випереджаючи активність, ставлення створює основу перетворення дійсності суб'єктом і може бути презентоване різними типами, що виокремлюються відповідно до структури ставлення (когнітивна, емоційна, поведінкова складова) [6]. Ставлення як цілісна система зв'язків особистості з дійсністю водночас спрямовує поведінку, втілюючи весь індивідуальний досвід взаємодії з об'єктивною дійсністю [6], з одного боку, а з іншого – виконує низку функцій, з-поміж яких регулююча [6] та цілетворча [1], які є визначальними з огляду на забезпечення ефективності та успішності діяльності.

Найчастіше про успішність діяльності говорять тоді, коли забезпечено досягнення мети, а про ефективність діяльності – коли мета зреалізована з найменшими затратами ресурсів. І коли ця діяльність навчання, то воно буде ефективним та успішним, коли ми досягнемо загальної мети «навчити людину аналізувати, робити висновки, усвідомлювати сутності і зв'язки між ними, встановлювати відношення між поняттями, генерувати нове знання, проводити пошук інформації, а також сформулювати в ній самостійність дії і мислення, готовність до прийняття рішень, відкритість до сприйняття нового» [2, с. 147]. Можливість реалізації мети навчання визначається з-поміж іншого через «організацію діалогової взаємодії між суб'єктом навчальної діяльності і суб'єктом учинневої діяльності» [2, с. 147].

Щоразу при проектуванні навчання (технології/форми навчання) виникає питання про можливість забезпечення його ефективності, тобто з'ясування того, чи буде зреалізована за нових умов мета навчання та в який спосіб. Пошук відповіді завжди лежить у площині психологічного аналізу взаємодії навчання і учіння, взаємодії суб'єктів цих діяльностей. Саме при такому аналізі ефективності дистанційного навчання, яке передбачає наявність людинно-машинного інтерфейсу [2, с. 148], і з'являється поняття психологічної комфортності навчального (освітнього) середовища. Воно тлумачиться як «умова фізичної зруч-

ності для учня процесу учіння, так і умову задоволення його базових психологічних потреб; ... як внутрішній (по відношенню до структури особистості індивіда) чинник ефективності діяльності ..., який в ситуації навчання стосується насамперед організації діалогової взаємодії» [2, с. 148].

Постановка завдання. Метою є з'ясування особливостей ставлення студентів до дистанційного навчання як показника забезпечення його психологічної комфортності та умови підвищення ефективності дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічні особливості дистанційного навчання, вимоги до проектування віртуального освітнього простору, необхідність забезпечення психологічної комфортності дистанційного навчання як умови його ефективності визначили особливості організації та проведення емпіричного дослідження.

Вибірка утворювалася випадковим способом і складалася зі 276 студентів 1–2 курсів денної форми навчання, які навчаються за різними спеціальностями галузей знань Освіта/Педагогіка та Соціальні та поведінкові науки. Опитування проводилося онлайн на останніх заняттях з вивчення психологічних навчальних дисциплін за допомогою інструментів для опитування у Metimeter – онлайн-сервісу для створення та проведення миттєвих опитувань в аудиторії під час занять. Перевагами такого опитування є швидкість організації та проведення, фіксація всіх відповідей та повна анонімність опитуваних. Студентам пропонувалося дати відповідь на два відкритих запитань, які передбачали оцінку переваг чи недоліків та труднощів дистанційного навчання, та ґрунтувалися на застосуванні рефлексивних механізмів. За бажанням студенти могли давати по дві і більше відповідей на пропоновані запитання. При цьому параметри опитування налаштовувалися так, щоб можна було відстежити скільки відповідей на одне запитання давав кожен студент.

Завдяки проведеному аналізу відповідей 276 респондентів були отримані дані, що дозволяють виявити ставлення студентів до дистанційного навчання як елемента групи ставлень до різних видів діяльності. При аналізі та інтерпретації результатів опитування ми виходили з того, що по-перше, «ефективність навчальної діяльності залежить від ставлення до неї, яке є одним із найважливіших суб'єктивних чинників активності індивіда» [3, с. 340]; по-друге, ставлення до дистанційного навчання (як однієї з форм/технології/методу навчання) є елементом цілісної системи

ставлень особистості, що в свою чергу розглядається як «особливий вид внутрішньої активності особистості... який базується на інтеріорізованому досвіді існування в соціальному оточенні та виявляється у таких функціональних структурах, як потреби, інтереси, ..., соціальні установки тощо» [4, с. 23], а сама «система ставлень розглядається як різновид моделі структури і змісту індивідуального досвіду людини» [8, с. 522]; по-третє, при дистанційному навчанні суб'єктом учіннєвої діяльності є студент, і, відповідно до специфіки цієї діяльності, він «водночас, є також її об'єктом, оскільки результатом учіннєвої діяльності є не перетворення того або іншого зовнішнього матеріалу, а зміни в самому суб'єкті діяльності, оволодінні ним певними способами дій» [2, с. 86], як відомо, становлення суб'єкта повноцінної учіннєвої діяльності означає формування усіх компонентів цієї діяльності, і, перш за все, постановки мети, релевантної діяльності мотивації, прийняття учіннєвої задачі тощо; по-четверте, здатність до ефективної учіннєвої діяльності при використанні дистанційних технологій навчання зумовлюється рівнем розвитку готовності до дистанційного навчання, яка визначається як «готовність до здійснення цілком конкретної діяльності, ... як взаємна відповідність діяльності та її суб'єкта» [2, с. 82–83], формування готовності до дистанційного навчання відбувається як в процесі освоєння учіннєвої діяльності, так і при залученні до дистанційного навчання.

В ході опитування на обидва запитання було отримало в загальній сукупності 697 оцінних суджень. Частина респондентів (13 %) формулювала 2–3 оцінних суджень на кожне запитання, а не одне. Аналіз результатів опитування проводився за допомогою контент-аналізу. При його здійсненні виявлено такі тенденції ставлення студентів до дистанційного навчання: підтвердилося, що ставлення має трикомпонентну структуру (когнітивна, емоційна та поведінкова складова); оцінні судження, які утворюють когнітивну складову ставлення, визначають особливості та спрямовують діяльність особистості [6]; ставлення як вираження структур індивідуального досвіду, як готовність (установка) [5] віддзеркалюють двох-трьохрічний внутрішній досвід власне учіннєвої діяльності із застосування технологій дистанційного навчання та дозволяють особистості використати його при побудові (проектуюванні) власну діяльність та поведінку за нових умов діяльності (зокрема, і при включенні у змінений віртуальний освітній простір);

студенти обох курсів всіх спеціальностей виявили однакові тенденції у відповідях на запитання опитування.

Використання методу контент-аналізу передбачало створення кодувальної інструкції, реєстрацію оцінних суджень студентів в кожній категорії за індикаторами категорій, визначення частоти згадувань категорій та підкатегорій. Виділення категорій та підкатегорій здійснювалося виходячи з особливостей та характеристик дистанційного навчання, а також специфіки зміни, яких зазнає життєдіяльність студента за умови долучення до технологій дистанційного навчання.

В процесі аналізу суджень нами було виділено знак інформації (позитивне, негативне та нейтральне ставлення) і такі категорії та підкатегорії аналізу (категорії позначені буквами, а підкатегорії – цифрами): А – Технічні характеристики: 1. Інтернет-зв'язок. 2. Електропостачання та електромережі. 3. Гаджети та їх комплектуючі. Б – Соціально-психологічні характеристики: 1. Спілкування та взаємодія з однокурсниками. 2. Спілкування та взаємодія з викладачами. 3. Спілкування та взаємодія з членами сім'ї та родини. 4. Живе спілкування. В – Діяльнісно-творчі характеристики: 1. Види діяльності. 2. Учіннєва діяльність як специфічна діяльність. 3. Творчість та саморозвиток. 4. Енергетичні характеристики діяльності. Г – Безпекові характеристики: 1. Збереження здоров'я. 2. Психологічна безпека. Д – Гедоністичні характеристики: 1. Тілесний комфорт. 2. Побутовий комфорт. Е – Проксемічні характеристики: 1. Організація та особливості простору діяльності. 2. Організація та характеристики часу.

Для кожної категорії та підкатегорії були визначені індикатори категорій як якісні одиниці контент-аналізу. Ними стали слова та словосполучення, які є якісними ознаками кожної з підкатегорій.

За кількісні одиниці контент-аналізу нами обрано одиниці рахунку, які дозволили визначити частоту згадування кожної категорії (за кількістю згадувань у кожній відповіді). При цьому нами визначалися як абсолютні значення для кожної категорії, так і відносні (шляхом визначення співвідношення кількості згадувань певної категорії до загальної кількості відповідей за різними категоріями та підкатегоріями).

Інтерпретація вибудовувалася за кількісним виразом: чим вищі показники, тим більш усвідомлюваним та інтенсивним є ставлення до дистанційного навчання (див. табл. 1).

Таблиця 1
Кількісні показники категорій ставлення студентів до дистанційного навчання

Категорії та підкатегорії	Частотні показники згадування (позитивне ставлення)		Частотні показники згадування (негативне ставлення)		Разом
	абс.	%	абс.	%	
A	2	0,3	126	18,1	128
A1	–	–	75	10,8	75
A2	–	–	14	2	14
A3	2	0,3	37	5,3	39
B	16	2,3	74	10,6	90
B1	–	–	9	1,3	9
B2	–	–	2	0,3	2
B3	14	2	–	–	14
B4	2	0,3	63	9	65
V	51	7,3	46	6,6	97
V1	28	4	–	–	28
V2	14	2	23	3,3	37
V3	7	1	5	0,7	12
V4	2	0,3	18	2,6	20
Г	84	12,1	30	4,3	114
Г1	16	2,3	30	4,3	46
Г2	68	9,8	–	–	68
Д	148	21,2	7	1	155
Д1	82	11,7	2	0,3	84
Д2	66	9,5	5	0,7	71
Е	97	13,9	16	2,3	113
Е1	5	0,7	–	–	5
Е2	92	13,2	16	2,3	108
Разом	398	57,1	299	42,9	697

Отримані результати емпіричного вивчення ставлення студентів до дистанційного навчання виявили наступне (див. табл. 1):

1. Репертуар оцінних суджень студентів у відповідях на запитання про переваги, перепони та труднощі дистанційного навчання за кожною з категорій у кількісному вимірі коливається в інтервалі від 90 до 155 суджень, з середнім значенням 116 суджень. Аналіз частотних показників згадувань різних підкатегорій та категорій у оцінних судженнях респондентів, що виражають позитивне ставлення і негативне ставлення до дистанційного навчання, виявив, що оцінних суджень, які містять позитивне ставлення дещо більше (на 14,2 %), ніж суджень з емоційно негативною інформацією, а нейтральні судження відсутні, що свідчить про визначеність ставлення за всією вибіркою та кількісну відносну однорідність вербальних репрезентацій за виділеними категоріями аналізу. Варто відзначити, що відповіді респондентів виявили амбівалентне ставлення до дистанційного навчання, тобто

яскраво вираженого позитивного чи негативного ставлення нами не зафіксовано.

Цікавим з точки зору аналізу процесів адаптації до навчання у закладі вищої освіти, оволодіння навчально-професійною діяльністю, а також становлення особистості фахівця є попарне співставлення частотних показників згадувань різних підкатегорій. Так, виявляючи загалом негативне ставлення до зменшення питомої ваги живого спілкування та взаємодії з ровесниками та викладачами, респонденти позитивно ставляться до дистанційного навчання оскільки воно гарантує особисту психологічну безпеку, знижуючи інтенсивність соціальних контактів з великими групами. Тривожним ми вважаємо високі частотні показники позитивного ставлення за підкатегоріями гедоністичних характеристик і, одночасно, недостатньо високі частотні показники за підкатегоріями категорії діяльнісно-творчі характеристики, оскільки спрямованість на задоволення базових потреб в тілесному комфорті (сон, їжа, відпочинок тощо) поєднуються зі зниженням інтересу до здійснення будь-якої діяльності, а не лише учіннєвої. Це може бути свідченням недостатньої сформованості мотивації учіння та професійного розвитку, браком професійної спрямованості та суттєвими хибами у розвитку повноцінної учіннєвої діяльності.

2. У системі оцінних суджень рееспондентів когнітивний та поведінковий компонент ставлення представлений найповніше. Студенти обох курсів всіх спеціальностей найменше схильні висловлюватися про власні емоції та психічні стани, які спричиняє дистанційне навчання. Варто відзначити, що тривалість навчання студентів першого та другого курсів з використанням технологій дистанційного навчання значно триваліша, аніж навчання студентів в аудиторії закладу вищої освіти; ступінь оволодіння необхідними учіннєвими діями та прийомами не у кожному випадку повний; дещо сповільненим при дистанційному навчанні є знайомство зі специфікою навчання у закладі вищої освіти. Все це найбільше впливає на формування саме емоційного компоненту ставлення студентів до дистанційного навчання, тому оцінні судження про емоційні стани та явища стосовно всіх виділених категорій та підкатегорій аналізу, як і категорії, які б фіксували частоту таких суджень відсутні. Хоча сама емоційна забарвленість ставлення (позитивна чи негативна) чітко простежувався у оцінних судженнях респондентів більшості категорій, що дало змогу

диференціювати судження на позитивні та негативні за виділеними індикаторами.

3. Частотні показники згадувань категорій та підкатегорій позитивного і негативного ставлення різняться. Так, за категоріями А (технічні характеристики) та Б (соціально-психологічні характеристики) зафіксовано загалом лише негативне ставлення до дистанційного навчання, окрім підкатегорії Б3 (спілкування та взаємодія з членами сім'ї та родини). Припускаємо, що можливість навчатися, перебуваючи водночас вдома, в колі сім'ї робить дистанційне навчання більш привабливим. Водночас за категоріями Г (безпекові характеристики), Д (гедоністичні характеристики) та Е (проксемічні характеристики) суттєво вищою є частота позитивних оцінних суджень. Аналіз оцінних суджень за вказаними критеріями засвідчує парадоксальність ситуації: позитивне ставлення до дистанційного навчання зумовлене в цьому випадку можливістю менше часу приділяти саме учінню. Це знову наштовхує на думку про нерелевантність мотивації навчання та вади в розвитку професійної спрямованості. І, нарешті, за категорією В (діяльнісно-творчі характеристики) частота позитивних та негативних оцінних суджень є приблизно однаковою.

Аналіз частотних показників згадувань за всією вибіркою за окремими підкатегоріями виявив, що ставлення до дистанційного навчання визначається ступенем здатності організувати та здійснювати ефективну діяльність (в нашому випадку – учінневу діяльність), можливістю реалізувати окрім учінневої діяльності інші види діяльності, спрямовані як на саморозвиток, так і на відпочинок. Найвищі частотні показники згадувань мають підкатегорії: Інтернет-зв'язок, живе спілкування та взаємодія, побутовий комфорт, тілесний комфорт, психологічна безпека та організація та характеристики часу.

Встановленні нами особливості ставлення студентів до дистанційного навчання дозволяють сформулювати умови проектування віртуального освітнього середовища. Адже, як відомо, за дистанційного навчання комунікація є електронною. І саме вона «у системі «людина-комп'ютер-людина», надає можливість реалізувати інтерактивну суб'єкт-суб'єктну педагогічну взаємодію» [7, с. 272]. Проектування та реалізація такої взаємодії повинна враховувати: а) мотивацію взаємодії кожної зі її сторін; б) предметну спрямованість на вирішення конкретної проблеми; в) змістовне наповнення комунікативного простору; г) добір програмних інструментів для

організації комфортної взаємодії та зворотнього зв'язку.

В умовах дистанційного навчання міжособистісна взаємодія та спілкування відбуваються у штучно створеному комунікативному просторі. При цьому можливі кілька варіантів її організації: синхронна та асинхронна взаємодія; поєднання інформаційних, комп'ютерних і телекомунікаційних технологій тощо. Вибір моделі дистанційного навчання на основі комп'ютерних мережевих технологій може здійснювати з врахуванням таких чинників: а) потреба студентів у живому спілкуванні; б) мотивація та ставлення до навчання; в) сформовані навички самоорганізації та тайм-менеджменту; г) рівень інформаційної компетентності; д) змістові характеристики навчальної дисципліни. Відповідно можливі такі моделі дистанційного навчання: 1) позбавлена безпосереднього спілкування у системі «викладач-студент»; 2) з обов'язковою безпосередньою взаємодією в системах «викладач-комп'ютер-студент», «студент-комп'ютер-студент». Як засвідчує наш досвід використання обох моделей дистанційного навчання, при використанні другої моделі інтеграція студента у освітньо-професійний простір закладу вищої освіти відбувається більш ефективно, ставлення до дистанційного навчання переважає позитивне, і зберігається релевантна навчально-професійній діяльності мотивація.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, змістові характеристики ставлення студентів до дистанційного навчання можуть враховуватися при проектуванні освітнього віртуального середовища у закладі вищої освіти. Вони є показником психологічної комфортності дистанційного навчання і слугують основною для вибору моделі організації дистанційного навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончарова Г. О., Ларіонов С. О. Система ставлень особистості: теоретичні аспекти дослідження. *Право і безпека*. № 1 (64). 2017. С. 130–133. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1946>
2. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / [М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак та ін.; за ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
3. Жданюк Л. О. Теоретичні аспекти ставлення до навчання у студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*. № 55. 2017. С. 36–42. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144774708.pdf>
4. Карамушка Л. М., Ходакевич О. Г. Психологічні особливості ставлення студентської молоді до грошей : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 200 с.

5. Кузнецов М. А., Макаренко П. В., Ларионов С. О. Эмпирические методы изучения системы отношений личности. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Психологія*, (51), 2015. С. 128–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2015_51_14

6. Мясищев В. Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии. *Личность и неврозы*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1960. С. 209–230.

7. Пінчук О. П. Особливості педагогічної взаємодії у середовищі дистанційного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. *Дистанційна освіта в Україні. Інформаційне освітнє середовище у системі дистанційного навчання в навчальних закладах: інноваційні і психологічні аспекти* : Міжнародна наук.-метод. конф., 2–4 листопада 2011 р. Харків : «Міськдрук», 2011. С. 271–276.

8. Яворська-Ветрова І. В. Теорія ставлень особистості в сучасних психологічних розвідках. *Грааль науки*. № 4, 2021 С. 521–524. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.05.2021.096>